

Tomizmus Bernarda Lonergana SJ¹

Ľuboš Rojka SJ

ROJKA, Ľ.: Thomism of Bernard Lonergan SJ. *Studia Aloisiana*, 1, 2010, 1, s. 57 – 68. B. Lonergan was a traditional and innovative theologian, similarly as it was St. Thomas Aquinas. Lonergan was inspired by St. Thomas and developed a deeper analysis of the concept of *intelligere* in relation to Augustine's *veritas* and Maréchal's understanding of the judgment. From his new insight into the principles of human knowing, several consequences for the thomism followed: Thomism for tomorrow has to move from logic to method; from Aristotelian science to modern science; from the metaphysics of the soul to the self-appropriation of the subject; from an apprehension of human nature to a historical understanding of human being, and from the first principles to transcendental method.

Bernard Lonergan (1904 – 1984) sa už aj v strednej Európe stáva pomerne dobre známym teológom, najmä jeho *Metódou v teológii* (1972). Už menej to možno povedať o filozofoch. S jeho menom sa možno stretnúť medzi kresťanskými filozofmi, prípadne medzi kresťansky zmýšľajúcimi vedcami. Tradične je zaradovaný medzi transcendentálnych tomistov, podobne ako filozofi Joseph Maréchal (1878 – 1944), Emerich Coreth (1919) alebo teológ Karl Rahner (1904 – 1984). Je paradoxné, že často sa vyzdvihuje jeho filozofia (vyzdvihujú ju najmä teológovia) a inokedy zase teológia (prírodovedci).

Fakt, že Lonergan napísal približne dvadsaťjeden väčších, či menších diel, v ktorých priamo komentuje alebo významne používa Tomášove myšlienky, ho zaraduje medzi významných komentátorov Tomáša Akvinského.

Na zaradenie medzi transcendentálnych tomistov (Otto Muck) Lonergan reagoval, že použitie transcendentálnej metódy „nepokladá za vhodný spôsob“ na porozumenie jeho zámerov: „Ja chápem metódu konkrétne. Chápem ju nie v termínoch princípov a pravidiel, ale ako normatívny model operácií s kumulatívnymi a progresívnymi výsledkami.“² Chce povedať, že „transcendentálna

1 Tento článok odznel ako príspevok na XII. konferencii Združenia učiteľov filozofie na teologických fakultách ČR a SR, ktorá sa konala 1. 9. – 2. 9. 2008 na Univerzite Karlovej v Prahe.

2 V knihe *The Transcendental Method* (New York: Herder and Herder, 1968) Otto Muck rozpracoval všeobecné chápanie transcendentálnej metódy, určujúc všeobecné charakteristiky v dielach tých, ktorí používajú túto

metóda“ v (maréchalovskom) zmysle, ako o nej hovorí Muck, nevystihuje plne originalitu jeho systému, aj keď je jeho súčasťou (popri iných metódach).³

McCool nezaraďuje Lonergana medzi filozofov, ale medzi teológov transcendentálneho tomizmu. Hovorí, že „Rousselot a Maréchal sú zakladateľmi transcendentálneho tomizmu, z ktorého povstali súčasné teológie Rahnera a Lonergana“⁴. Paradoxom je, že už pri bežnom čítaní Lonerganových diel vidíme, že Lonergan nebol inšpirovaný ani dielami Rousselota, ani Maréchala.⁵ Lonergan sa o nich vyjadruje až v neskorších dielach, a to skôr komparatívnym spôsobom na vyjasnenie vlastnej pozície. Vyjadruje sympatiu s Maréchalovým všeobecným filozofickým programom⁶ a uznáva súvislosť medzi jeho prácou a projektom hlbšieho rozpracovania transcendentálnej metódy.

Čím viac sa čitateľ zahĺbi do Lonerganových diel, tým viac vidí ich originalitu, napriek ich častému pojmovému spojeniu so sv. Tomášom. Našou otázkou bude, v akom zmysle a či vôbec možno Lonerganov filozofický systém nazvať tomizmom. Lonergan hovorí, že štúdium spisov sv. Tomáša bolo v jeho dobe užitočné. Poukázal však aj na to, že viaceré Tomášove postoje treba radikálne zmeniť. Pri komentovaní ťažkostí vtedajšieho novotomizmu v jednom zo svojich článkov necháva na zváženie čitateľa, či vtedajšie spomalenie vo výskume spisov Akvinského bolo už znakom konca záujmu o tomizmus, alebo len prestávkou na prehľadnejšiu reflexiu.⁷ Pokiaľ ide o Lonerganove neskoršie diela, na prvý pohľad možno povedať, že jeho filozofia vyjadrená v knihe *Insight* (1957) nie je výraznejšie spojená s tomizmom (s Tomášovými pojmami a princípmi). V akom zmysle teda možno hovoriť o tomizme u Lonergana?

Tento príspevok nie je prvým na tému Lonergan a sv. Tomáš. Sám Lonergan si kládol otázky o tomizme a jeho budúcnosti v článkoch „Aquinas Today“ a „Future of Tomism“. V krátkosti budú zosumarizované. Na lepšie pochopenie Lonerganovho filozofického systému v jeho vzťahu ku sv. Tomášovi bude potrebné začať s krátkym historickým prehľadom, za akých okolností prišiel Lonergan

metódu. Aj keď nemám nijaké námietky voči tomuto postupu, nepokladám ho za vhodný spôsob, ako chápať moje vlastné úmysly. Ja chápem metódu konkrétne. Chápem ju nie v termínoch princípov a pravidiel, ale ako normatívny model operácií s kumulatívnymi a progresívnymi výsledkami. Rozlišujem metódy vhodné pre jednotlivé odbory a na druhej strane ich spoločný základ, ktorý nazývam transcendentálna metóda. Tu sa slovo transcendentálny používa v analogickom zmysle v porovnaní so scholastickým, pretože je odlišný od kategorického (predikamentálneho) zmyslu. Môj transcendentálny postup je tiež transcendentálny v kantovskom zmysle do takej miery, nakoľko objasňuje podmienky možnosti poznávania objektu a nakoľko toto poznanie je *a priori*. (LONERGAN, B.: *Method in Theology*. Toronto : University of Toronto Press, 2003, pozn. č. 4, s. 13–14.)

3 Paul Kidder hovorí, že najjasnejší publikovaný pokus o vyjadrenie Lonerganovho vzťahu ku transcendentálnemu tomizmu je v jeho článku „Metafyzika ako horizont“. (Slovenský preklad: LONERGAN, B.: *Metafyzika ako horizont*. In: CORETH, Emerich: *Metafyzika*. Prel. Ľuboš Rojka. Bratislava : TFTU, 1999, s. 159–177.)

4 McCool, Gerald A.: *From Unity to Pluralism : The Internal Evolution of Thomism*. New York : Fordham University Press, 1992, s. 2.

5 Lonergan vo svojich prvých dielach nikde necituje Maréchala a o Rousselotovi sa zmienil len raz v epilógu k článkom o *verbum*. Porov. LONERGAN, B.: *Collected Works 2*, Toronto : University of Toronto Press, 1997 (1967), s. 224. F. Crowe porovnáva niektoré prvky svojho Lonerganom inšpirovaného tomizmu s Rousselotom a Maréchalom.

6 Porov. LONERGAN, B.: *Insight*, s. 16.

7 Porov. LONERGAN, B.: *Aquinas Today : Tradition and Innovation*. In: *A Third Collection*. Kahwah (NJ), 1985, s. 36.

gan do kontaktu s Tomášovou a scholastickou filozofiou a teológiou. Potom prejdeme k niektorým konkrétnym filozofickým postojom.

Systematickejšie krátke porovnania Lonerganovej a Tomášovej filozofie a teológie možno nájsť aj v sekundárnej literatúre. Gilles Mongeau napísal viacero článkov na túto tému.⁸ Frederick Crowe napísal tri rozsiahle štúdie o tomizme (v rokoch 1950 – 1960), inšpirované Lonerganovým prístupom.⁹ Tieto štúdie nielen ilustrujú, ale aj rozširujú Lonerganovo dielo. Historický opis Lonerganovho kontaktu s textami sv. Tomáša nájdeme aj v článku „*Insight Revisited*“¹⁰. Fred Crowe doplnil toto Lonerganovo svedectvo v úvodoch do oboch základných Lonerganových teologických diel: *Grace and Freedom* a *Verbum* v ich novom vydaní v edícii *Collected Works of Bernard Lonergan*, prvý a druhý zväzok.

1. Krátky historický náčrt *Širší kontext*

Štúdium doktríny Tomáša Akvinského dostalo nový stimul encyklikou Leva XIII. *Aeterni Patris* (1879). Išlo o oficiálnu podporu koncepcie „múdrosti anjelského doktora“. Lev XIII. chcel očistiť katolícku teológiu od zmätku postkarteziánskej filozofie a znovu vytvoriť filozoficko-teologický systém („múdrost“), ktorý by zohľadnil súčasnú vedu, filozofiu a kultúru. Začiatkom dvadsiateho storočia sa veľká skupina tomistov zapojila do projektu Leva XIII. a vypracovali veľké množstvo historických a interpretatívnych štúdií. Historický výskum diel stredovekej filozofie a teológie prekvital práve v čase Lonerganovej mladosti.

Ku koncu devätnásteho storočia Rímska akadémia sv. Tomáša ožila pod novým vedením jezuitského novoscholastika Giovanniho Cornaldi.¹¹ Na rímskych univerzitách boli vymenení profesori, najmä tí, ktorých úcta k sv. Tomášovi bola pochybná. Na Gregorovej univerzite proti-scholastického filozofa Domenica Palmieriho (1829 – 1909) vystriedal Camillo Mazella (1833 – 1900), ktorý sa neskôr stal aj kardinálom. Filozofická fakulta mala postupne nové obsadenie: Urraburn, De Maria, Schiffini a Remer. Predovšetkým Remerove knihy sa stali veľmi efektívnymi kanálmi novoscholastiky. Žiaľ, ako poznamenáva McCool, fakulta filozofie sa stala skôr skupinou seminárskych učiteľov než tvorivých filozofov.¹²

8 MONGEAU, Gilles: Bernard Lonergan as Interpreter of Aquinas : A Complex Relation. In: *Rivista Portuguesa de Filosofia*, roč. 63, 2007, č. 4, s. 1049–1069; MONGEAU, Gilles: Trivium Pursuit : Lonergan on Aquinas. In: LAWRENCE, Fred (ed.): *Lonergan Workshop*, roč. 19, 2006, s. 211–223.

9 CROWE, Frederick E.: *Three Thomist Studies*. Ed. Fred Lawrence. Supplementary issue of *Lonergan Workshop*, roč. 16, 2000.

10 LONERGAN, B.: *Insight Revisited*. In: *A Second Collection*. Ed. W. F. J. Rzan; B. T. Tyrrell. Toronto, 1996.

11 Giovanni Maria Cornaldi (1822 – 1892) sa narodil v Benátkach, jezuitom sa stal v roku 1840. V roku 1884 publikoval svoju dizertačnú prácu *Libertà Umana*. Bol aktívnym spolupracovníkom časopisu *Civiltà Cattolica*.

12 Porov. MCCOOL, G. A.: *From Unity to Pluralism*, s. 33–34.

Tento prvý triumf novoscholastiky spôsobil pomerne veľké škody aj na Teologickej fakulte Gregorovej univerzity. Pred publikáciou *Aeterni Patris* tu pôsobili uznávaní teológovia, ako Giovanni Perrone (1794 – 1876), Carlo Passaglia (1812 – 1887), Johannes Franzelin (1816 – 1886; neskôr kardinál). Veľmi málo ich zaujímala scholastika ako koherentne integrovaný logický systém. Boli to teológovia naklonení novej nemeckej teológii, ktorí sa zaujímali skôr o históriu než o aktualizovanie a systematizáciu teológie na spôsob vtedajšieho novotomizmu alebo novoscholasticizmu.

Treba povedať, že väčšina vtedajších novotomistov už nebola ako veľkí komentátori minulých storočí. Aj keď Lev XIII. niektorých vymenoval za kardinálov (napríklad kard. Mazella a kard. Zigliara), nevynikali ani porozumením modernej filozofie, ani modernej kultúry.

Už v polovici dvadsiateho storočia vnútorný vývoj v samotnom novotomizme viedol ku pluralite odlišných filozofií, namiesto ich zjednotenia. Na základe vlastného historického výskumu a aplikácie Tomášovej epistemológie a metafyziky na vtedajšie problémy početní tomisti zanechali novotomistickú teológiu. Teológia opísaná v *Aeterni patris* sa zakladala na aristotelovskej vede, ako typ „teologických konklúzií“. V tomto rámci (ako poukázali nemeckí teológovia) nebolo miesto pre dejiny, hermeneutiku alebo odlišné koncepčné prístupy. Keďže tomizmus bol aj naďalej predpísaným učením v rímskokatolíckych seminároch, dochádzalo k búrlivým diskusiám (ktoré neskôr priviedli celé novotomistické hnutie k jeho zániku).

Skutočný prínos v novotomizme znamenali, každým svojím spôsobom, až tomisti dvadsiateho storočia: Pierre Rousselot (1846 – 1924), Joseph Maréchal (1878 – 1944), Jacques Maritain (1882 – 1973) a Etienne Gilson (1884 – 1978). V tom čase iste žilo viac vynikajúcich tomistov, zostali však súčasťou celkového novotomistického hnutia.

Prekvitajúci historický prístup ku spisom sv. Tomáša, podnietený pápežovou encyklikou, zmenil spôsob uvažovania a Lonergan pri písaní svojej dizertačnej práce už vstúpil do tejto novej mentality. V prvom odseku *Grace and Freedom* poukazuje na to, že ide do značnej miery o historickú štúdiu vývoja teologickej reflexie a že bude vychádzať z diel tomistov Johanna Schuppa, Herberta Domsa, Artura M. Landgrafa (1895 – 1958), benediktína Doma Odonu Lottina (1880 – 1965).

Lonergan sa však našiel mimo hlavných novotomistických prúdov, najmä v oblasti kognitívnej teórie. Vtedajší hlavný prúd nazýval neskorším „konceptualizmom“. Išlo o spôsob myslenia, ktorý sa zaujímal o pojmy a ich spojenia vo výrokoch a ďalším usporiadaním v sylogizmoch a logických systémoch. Toto bolo to, čo sa aj v Lebovej encyklike chápalo pod Tomášovou „múdrostou“. Lonerganovi chýbal plodný zdroj tohto všetkého: porozumenie. Tento nedostatok Lonergan doplnil novou interpretáciou tomistického *intelligere*.¹³ Pozrime sa však bližšie, ako Lonergan zapadá do tejto širšej mozaiky.

13 Porov. LONERGAN, B.: *Collected Works* 2, s. xv.

Lonerganove štúdiá a výskum

Lonerganove základné štúdiá filozofie na Heythrop College (1926 – 1929) neboli orientované priamo na sv. Tomáša. „Knihy boli pôvodom nemecké,“ hovorí Lonergan, „písané v suárezianskom presvedčení.“¹⁴ Napriek veľkému záujmu o filozofiu bol „veľmi kritický k základnej pozícii súvisiacej s univerzálnymi pojmami“¹⁵. „Vo filozofii som vôbec nevedel, ako použiť všetky tieto reči o univerzáliách. Ostrie britvy odsekáva bradu každého; to je univerzálium.“¹⁶ Už o duchovných cvičeniach, ktoré si robil ešte v noviciáte, sa neskôr vyjadril, že boli spojené s (Roothaanovou) interpretáciou z 19. storočia, ktorá zdôrazňovala „skúmanie motívov“ vo svetle troch schopností duše: pamäti, intelektu a vôle. Bola to „redukcia sv. Ignáca do dekadentného konceptualistického scholasticizmu. [...] Bol to kameň, ktorý mi bol ponúknutý, keď som žiadal chlieb“¹⁷. Lonergan sa začína zaujímať o sv. Augustína: „Zistil som, že Augustín nikdy nehovorí o univerzáliách, ale vždy hovoril o *intelligere*.“¹⁸ „Augustín sa natoľko zaujímal o porozumenie, bol taký nevšímavý k univerzálnym pojmom, že som začal dlhé obdobie pokusov napísať zrozumiteľné vysvetlenie mojich názorov.“¹⁹

Na tomto mieste je dobre poznamenať, že prípravnú schému encykliky *Aeterni Patris*, ktorej vplyv Lonergan jasne pociťoval v začiatkoch svojej jezuitskej formácie, napísal jezuitský novoscholastik Matteo Liberatore (1810 – 1892). Druhým významným novoscholastikom, ktorý mal vplyv na encykliku, bol nemecký jezuita Jozef Kleutgen (1811 – 1883). Kleutgen bol pokladaný za najvplyvnejšieho jezuitu v celom procese obnovy tomizmu. Lev XIII. ho menoval za prefekta štúdií na Gregorovej univerzite. Jezuitskí teológovia boli vtedy indiferentní k celému projektu a filozofia boli proti nemu. Liberatore a Kleutgen boli presvedčení, a bolo to presvedčenie vyjadrené aj v encyklike, že nové postkarteziánske filozofie a teológie, ktoré ich absorbovali, neboli vstave riešiť seriózne teologické problémy tej doby, ale na základe Tomášovej filozofie to možno urobiť v jednotnom logickom systéme („múdrosti“). Oni dvaja utvorili imponujúci systém, ktorý vzbudil veľké nádeje. Ich znovuobjavenie metafyziky a prirodzenej finality ľudskej mysle bolo dôležitým príspevkom do filozofie, s čím však súvisela aj negatívna interpretácia dejinnosti. Napriek ich úcte ku sv. Tomášovi treba však povedať (ako na to poukázali viacerí vtedajší jezuiti), že Liberatore a Kleutgen nepoužívali Tomášovu epistemológiu, ale Suárezovu. Preto aj ich metafyzika bola suárezovská.²⁰ A to bolo práve to, čo v tej dobe vyrušovalo Lonergana na vtedajšom tzv. novotomizme.

14 LONERGAN, B.: *Insight Revisited*, s. 263.

15 LONERGAN, B.: *Insight Revisited*, s. 263.

16 LONERGAN, B.: Rozhovor s Paulom Manningom, 30. 8. 1978, s. 4. Podľa LONERGAN, B.: *Collected Works 2*, s. xii.

17 LONERGAN, B.: „Beliefs and Commitments“, *Caring About Meaning*, s. 145.

18 LONERGAN, B.: Rozhovor s Paulom Manningom, 30. 8. 1978, s. 4. Podľa LONERGAN, B.: *Collected Works 2*, s. viii.

19 LONERGAN, B.: *Insight Revisited*. In: *A Second Collection*. Ed. W. F. J. Rzan; B. T. Tyrrell. Toronto, 1996, s. 265.

20 „Akt existovania, uholný kameň v metafyzike sv. Tomáša, sa nikdy nespomína. Metafyzika môže byť nutnou vedou, pretože Jestvujúcnosť je to, čo povedal Suárez, možná esencia, odhliadajúca úplne od jestvovania.

V roku 1933 Lonergan začína štúdium teológie na Gregorovej univerzite v Ríme. Zistil, že systém Tomáša Akvinského nie je taký, ako mu to vštepovali v Anglicku. Peter Hoenen, profesor filozofickej kozmológie, ktorý sa osobitne zaujímal o prírodné vedy a matematiku, rozvinul svoju teóriu poznania prvých princípov.²¹ Ukázal, že teória pripisovaná Akvinskému bola v skutočnosti teória Jána Dunsca Scota. Hoenen ju odmietol a poukázal na lepšie riešenie v Aristotelovi a sv. Tomášovi. Napriek príležitostným referenciám, v tomto období nebadat u Lonergana taký veľký záujem o sv. Tomáša, ako to bolo neskôr, po ukončení jeho dizertácie. Pretrváva skôr záujem o Augustína.

V Ríme Lonergana ovplyvnil Aténčan Stefanos Stefanu, ktorý študoval filozofiu v Louvaine, keď tam Maréchal prednášal psychológiu. Spoločne sa pripravovali na skúšky:

„Bolo to cez Stefana, skôr cez proces akejsi osmosis, než cez objasňovanie piatich *Cahiers*, že som sa naučil hovoriť o ľudskom poznaní nie ako intuitívnom, ale diskurzívnom, s rozhodujúcim komponentom v súde. Tento pohľad bol potvrdený mojou udomácnenosťou v Augustínovom kľúčovom pojme *veritas* a spojený do jedného celku v prednáškach o Vtelenom Slove od Bernarda Leeminga. Presvedčil ma, že hypostatická únia nemôže existovať bez reálneho rozdielu medzi esenciou a existenciou. Toto bolo samozrejme ešte prijateľnejšie, pretože Akvinského *esse* zodpovedalo Augustínovmu *veritas* a obe zodpovedali Maréchalovmu pohľadu na súd.“²²

Je dobré si všimnúť, že Lonergan tu nehovorí o Maréchalovej transcendentálnej metóde odmietania performatívnych protirečení, ale len o kľúčovej dôležitosti racionálneho uvažovania a súdu pre poznanie.

Dôležitý zlom nastal u Lonergana pri štúdiu kristológie. Profesorom bol Bernard Leeming a témou *unicum esse in Christo*. Lonergan dospel ku presvedčeniu, že bez reálnej odlišnosti medzi esenciou a existenciou (aktom existovania) neexistuje ani hypostatická jednota v Kristovi medzi Božskou a ľudskou prirodzenosťou. Suárez, ktorý zastával reálnu identitu medzi esenciou a existenciou,²³ tvrdil, že osobnosť Mesiáša bola „substanciálnym spôsobom“ pridaná k existujúcej esencii. Podľa Lonergana suáreziansky „spôsob“ sa zdá byť akcidentom

Jestvovanie, ktorého sa dotýkame v zmyslovej skúsenosti, nemôže byť nikdy základom nutnej vedy o Jestvujúcne. Ako by sme očakávali v suárezianskom systéme, ohraničenie aktu potenciou sa nikdy nespomína, a metafyzika participácie, na ktorej Tomáš stavia, nie je ani spomenutá.“ (McCOOL, G. A.: *From Unity to Pluralism*, s. 31–32.)

21 Porov. HOENEN, Peter: De origine primorum principiorum scientiae. In: *Gregorianum*, 14, 1933, s. 153–184; HOENEN, P.: De philosophia scholastica cognitionis geometricae. In: *Gregorianum*, 19, 1938, s. 498–514; HOENEN, P.: De problemate necessitatis geometricae. In: *Gregorianum*, 20, 1939, s. 19–54.

22 LONERGAN, B.: *Insight Revisited*, s. 265.

23 Suárez rozlišoval dva významy esencie: tak ako ju poznáme (*in ordine ad nostrum modum concipiendi et loquendi*, čomu zodpovedá *quidditas*) a ako je sama osebe (*in ordine ad effectus vel passiones rei*, čomu zodpovedá *natura*). Porov. PEREIRA, José: *Suárez : Between Scholasticism and Modernity*. Milwaukee (Wisconsin) : Marquette University Press, 2007, s. 303. „Metafyzikálne rozlíšenia uschopnia zvecniť (*reifying*) konceptuálne odlišenia, a tak zachovať identitu v odlišnosti. Takýto inkluzívny spôsob myslenia privádza Suáreza ku tvrdeniu, že neexistuje reálna odlišnosť medzi esenciou a existenciou a medzi materiálnym individuátorom a tým, čo je individuované. Môže, ale nemusí, existovať reálne odlišenie medzi aktom a potenciou a medzi hýbateľom a hýbaným.“ (PEREIRA, J.: *Suárez*, s. 72.)

niečoho, čo je plne konštituované v sebe samom. Preto si osvojil iné riešenie. Reálny rozdiel je potvrdený v súde, a nie na nižších poznávacích rovinách (ako je zmyslové vnímanie, predstava a podobne). Reálny rozdiel môže byť rozumom uchopený ako väčší alebo menší. Väčší rozdiel je napríklad medzi dvoma existujúcimi vecami a menší je medzi zložkami existujúcien. Menšia reálna rozdielnosť je napríklad medzi telom a dušou, dvoma konštitutívnymi princípmi ľudskej osoby.²⁴ Samozrejme, nejde o čisto mentálne rozlíšenie (*distinctio rationis*), ale objektívne reálne. Podobne je to aj v rozdiel medzi esenciou a aktom jestvovania, ako aj s porozumením božskosti a ľudskosti u Krista.

Pri prehľbovaní týchto myšlienok v teológii je dôležité pripomenúť, že v Lonerganovom chápaní niektoré termíny teológie a metafyziky sú „heuristické“, druhostupňové, spojené s ľudskou skúsenosťou, ľudským chápaním a posúdením. Už Chalcedonský koncil použil heuristické pojmy, keď objasňoval tajomstvo Božej Trojice: „Čo je to osoba alebo *hypostasis*? Je to to, čoho sú tri v Trojici a jedno vo vtelení. Čo je to prirodzenosť? V Trojici je to to, čo je v nej jedno, a vo vtelení sú toho dve.“²⁵ Toto vyjadrovanie je jednoduché a pritom veľmi obohacujúce. Je podobné vedeckým tvrdeniam (súdom), ktoré už čiastočne dosahujú pravdivé poznatky o zmyslami nevnímateľnej realite, ale pritom sú otvorené ďalšiemu bádaniu.

Popri viacerých takýchto postupných objavoch Lonergan ako študent teológie je v stálom, aj keď nie veľmi intenzívnom kontakte s Tomášovými spismi. Svedčia o tom i jeho študentské práce. Tomáša cituje napríklad v študentskom článku *Pantôn Anakephalaiôsis* o rozvoji ľudskej mysle. Jednoduchšie náznaky tohto kontaktu nájdeme aj v nepublikovaných textoch, ako napríklad v liste provinciálovi (1935, Henry Keane), kde píše o chybách novotomistov a o svojej schopnosti ukázať, že sa mýlia, na základe Tomášových textov.

Po ukončení základného štúdia teológie (1938) mal Lonergan pokračovať doktorátom vo filozofii. V tom čase sa zaujímal o filozofiu dejín. V poslednej chvíli sa však rozhodnutie o filozofii zmenilo a Lonergan sa ocitol na Gregorovej univerzite, hľadajúc tému na dizertačnú prácu v teológii. Vďaka zhode okolností prijal návrh profesora Charlesa Boyera, aby písal o Božej milosti u sv. Tomáša. Týmto sa pre Lonergana začalo jedenástočné obdobie intenzívneho osvojovania si spisov sv. Tomáša.

Lonergan napísal dizertačnú prácu *Grace and Freedom in Saint Thomas* (1938 – 1940) a potom ju prepísal vo forme štyroch článkov pre *Theological Studies* (1941 – 1942). Nato sa pustil do päťročného spracovania tomistickej kognitívnej teórie, najmä pojmu *verbum*. Výsledky svojej práce publikoval v sérii článkov „The Concept of *Verbum* in the Writings of St. Thomas Aquinas“ (1946 – 1949). Články boli neskôr publikované v knihe *Verbum : Word and Idea in*

24 Porov. LONERGAN, B.: *De Verbo Incarnato*. Romae : Pontificia Universitas Gregoriana, 1964, s. 146n, 172.

25 LONERGAN, B.: The Origins of Christian Realism. In: *A Second Collection*, s. 259.

Saint Thomas.²⁶ Názov hovorí o *verbum*, slove, pozornosť sa však rýchlo orientuje na pôvod slova v Tomášovom *intelligere*, porozumení.

Pri spätnom pohľade do minulosti spomína, že pôvod jeho záujmu o *verbum* siaha až k Hoenenovi: „V roku 1933 som bol prekvapený článkom Petra Hoenena v *Gregorianum*, ktorý argumentoval, že intelekt abstrahoval z fantazmy nielen pojmy, ale aj spojenie [*nexus*] medzi nimi. (...) Okolo roku 1943 som začal zhromažďovať materiály o Akvinského vysvetleniach [ľudského] porozumenia a vnútorného slova. Výsledkom bola séria článkov, ktoré vyšli v *Teologických štúdiách* v rokoch 1946 až 1949.“²⁷ Lonergan Hoenena neskôr kritizoval: „Hoenenovo tvrdenie, že intelekt abstrahoval pojmy aj *nexus* z fantazmy, bolo vnímané ako scotistický jazyk; oboje, termíny aj *nexus* patria do poriadku pojmového; Aristoteles aj Akvinský hovorili, že intelekt abstrahoval z fantazmy predkonceptuálnu formu alebo druh [*species*] *quod quid erat esse*, kde oboje, termíny aj *nexus* boli vyjadrené vnútorne [*inwardly*].“²⁸

Je iróniou, že Lonergan v celkovom procese hľadania, napriek odmietaniu platónovského konfrontačného spôsobu poznávania, objavil svoje „porozumenie“ práve cez Platóna.²⁹ O svojej konverzii od nominalizmu hovorí: „Veril som v inteligenciu a zistil som, že pojmy boli preceňované. Keď som našiel v Stewardovej knihe *Platónova doktrína ideí*, že pre Platóna idea bola ako rovnica kružnice od Descarta, cítil som sa ako doma. K rovnici kružnice sa totiž dostaneme jednoducho porozumením.“³⁰ Príprava a spracovanie dizertačnej práce ho viedlo cez Platóna a Augustína k Akvinskému. Vyvrcholenie tohto procesu nastalo počas práce na článkoch o *verbum*, keď čítal Aristotela a jeho vysvetlenie pochopenia fantaziem. Túto strhujúcu udalosť v jeho intelektuálnej histórii opisuje Lonergan veľmi krátko: „Zistil som (...) keď som robil na článkoch o *verbum*, že to isté nájdete už v Aristotelovi.“³¹ Aristotelovské „formy uchopené myslou v obrazoch“ sa nachádzajú veľakrát aj v Lonerganovom neskoršom diele *Insight*. Aj naďalej však zostáva pravdou, že rozhodujúcu úlohu zohralo Lonerganovo skúmanie významu slova *intelligere*, ktorý mu pripísali Augustín a Tomáš. Tento význam bol celkom iný ako priame uchopenie čírych univerzálnych pojmov, ktoré dominovali vo vtedajšom scholastickom myslení.

Pri písaní článkov o *verbum* urobil viacero komplexnejších zmien, ktoré ho vzdialili od Tomášovho systému. Na konci článkov o *verbum* píše: „Začal som nie z metafyzického rámca, ale z psychologického obsahu tomistickej teórie intelektu: logika by bola na strane opačného postupu, ale po viacerých pokusoch som videl, že je to nemožné.“³² Lonergan sa odklonil aj od psychológie k inten-

26 LONERGAN, B.: *Verbum : Word and Idea in Saint Thomas*. Notre Dame. Najnovšie vydanie: LONERGAN, B.: *Collected Works 2, Verbum : Word and Idea in Aquinas*. Ed. F. E. Crowe, R. M. Doran. Toronto : Toronto University Press, 1997.

27 LONERGAN, B.: *Insight Revisited*, s. 266–267.

28 LONERGAN, B.: *Insight Revisited*, s. 267.

29 Lonergan rozlišuje priame porozumenie (pochop) a reflektívne porozumenie (porozumenie).

30 LONERGAN, B.: *Caring*, s. 44. Podľa LONERGAN, B.: *Collected Works 2*, s. viii.

31 Rozhovor s P. Manningom, s. 24. Podľa LONERGAN, B.: *Collected Works 2*, s. xiv.

32 LONERGAN, B.: *Collected Works 2*, s. 59.

cionálnej analýze, a tak od substancie k subjektu, čo charakterizovalo všetky jeho neskoršie diela.

Insight bol publikovaný v roku 1957, keď bol Lonergan profesorom teológie v Ríme. Výsledky úvah „narýchlo“ zhrnuté v knihe *Insight* pomohli Lonerganovi (okrem iného) rozvinúť historické vedomie v termínoch filozofie a prírodných vied. Uvedenie histórie do teológie sa očakávalo už dávno, ale oficiálne sa v Cirkvi spája až s Druhým vatikánskym koncilom (1965). V skutočnosti sa tento proces začal už s Newmanovým dielom *Essay on the Development of Christian Doctrine* (1845).³³

Insight nie je písaný jazykom tomistov, ani všeobecne teológov. Veľmi pravdepodobne sa chcel (okrem iného) vyhnúť problémom s antimodernistickým hnutím v Cirkvi a v teológii. Zároveň však chcel vysvetliť problém konceptualizmu v teológii. Prvý objektívny súd na úrovni čírych pojmov (sebapovtrdenie) sa nachádza až v jedenástej kapitole. V úvode, kde vysvetľuje projekt celého diela, sa meno Tomáša Akvinského vyskytuje len raz. Sú tu vyjadrené aj viaceré myšlienky spoločné s transcendentálnymi tomistami: dynamizmus a finalita ľudskej mysle (v spojitosti s Tomášovou prirodzenou túžbou poznať Boha), poznanie v absolútnom kontexte absolútnej objektívnosti, súd v zameraní na absolútno. Lonergan explicitne vymenúva základné tomistické elementy uplatnené v *Insight*: „rozlíšenie medzi pochopením [*understanding*] a pojmom, porozumením [*reflective understanding*] a súdom, a potom medzi otázkou hodnôt a posúdením hodnôt...“³⁴ Používajúc tieto tomistické rozlíšenia, rozvíja štruktúru ľudského subjektu, ktorá vytvorí základňu pre jeho metódu v teológii.

Metóda v teológii (1972) nadväzuje na *Insight*. Zhrnuje štyri intencionálne úrovne v štruktúre ľudského subjektu a rozdeľuje teologické disciplíny do osem špecializovaných skupín (špecializácií), ktoré zodpovedajú týmto štyrom úrovňam: výskum (hľadanie a usporadovanie historických faktov); interpretácia, zostavovanie dejín, dialektika, fundácia, doktríny (učenie Cirkvi); systematika; komunikácia. Vzťahy medzi teologickými špecializáciami sú charakterizované skôr integráciou ako dedukciou. Opäť, v úvode, kde opisuje celý projekt, Tomáša Akvinského ani nespomína.

Zaujímavé je postavenie komunikácie v celkovej teologickej metóde. Keďysi bolo *trivium* základom stredovekého myslenia: gramatika (umenie správneho hovorenia), dialektika (umenie pravdivého hovorenia, logika, *questio*) a rétorika (umenie dobrej a príjemnej reči). Ešte prednedávnom sa predpokladalo, že Akvinský bol predovšetkým dialektik. Súčasná štúdie, podobne ako to robil priekopnícky Lonergan, poukazujú aj na zvyšné dve. G. J. Mongeau zdôrazňuje štyri momenty vo vzťahu Lonergana k Akvinskému práve v tomto ohľade: po prvé, rozvinutie Tomášovho použitia celého *trivium* v teológii; po druhé, aplikovanie tohto princípu na ťažkosti pri interpretovaní Tomáša; po tretie, použitie trívia pri prezentovaní Tomášových poznatkov a metodológie odovzdávania novým poslucháčom.

33 John Henri Newman (1801 – 1890), rímskokatolícky kňaz a kardinál, ktorý konvertoval z anglikanizmu v roku 1845; v prvých obdobiach svojho života bol veľmi vplyvný v Oxfordskom hnutí.

34 LONERGAN, B.: *Caring*, s. 21. Podľa LONERGAN, B.: *Collected Works* 2.

2. Lonerganova filozofia a tomizmus

Po historických súvislostiach je vhodné uviesť niektoré systematické zmeny, o ktoré sa Lonergan pokúša a ktoré odporúča aj ostatným tomistom. V článku „The Future of Thomism“ opisuje päť zmien, ku ktorým treba pristúpiť v súčasnom a budúcom tomizme: „Tomizmus pre zajtrajšok musí prejsť (1) od logiky k metóde; (2) od vedy chápanej v zmysle [Aristotelovej] *Posterior Analytics* k vede, ako sa chápe dnes; (3) od metafyziky duše k sebaosvojeniu si subjektu; (4) od chápania človeka v termínoch ľudskej prirodzenosti k chápaniu človeka cez ľudské dejiny; (5) od prvých princípov k transcendentálnej metóde.“³⁵ Napriek tomu, že ide o dôležité aktualizácie tomizmu, Lonergan hovorí, že týchto päť charakteristík nie je podstatných pre tomizmus. Naznačovalo to, že Lonergana veril v aktuálnosť čiastočne modifikovaného tomizmu pre jeho dobu.

Niektoré zmeny potrebné pre tomizmus spresňuje Lonergan takto: Obrat od priority logiky k metóde umožňuje kontrolovanú, a pritom rešpektovanú autonómiu vied otvorenú stálym zmenám. (a) Metóda nevyklučuje, ale zahrnuje logiku. K logike (formulovaniu, definovaniu, odvádzaniu) je potrebné pridať pozorovanie, opis, porovnanie, hľadanie, experimentovanie, pokusy. (b) Teoretické poznatky môžu byť vysvetľujúce aj bez toho, že by boli nutne pravdivé. (c) Rozvoj nie je otázkou dedukcie a odvádzania. Poznomenáva, že ani (d) Aristoteles neočakával nutné premisy od politikov, ale najmä od matematikov. (e) Akvinský, napriek tomu, že často citoval *Posterior Analytics*, nebol uzavretý v tom, čo by toto dielo nutne implikovalo. On sa totiž nepokladal za filozofa, ani za vedca, ale za učiteľa (pozri úvod do *Summa Theologiae*).

O transcendentálnej metóde hovorí toto: „Napriek tomu, že Aristoteles a sv. Tomáš nevypracovali transcendentálnu metódu, rozumeli jej podstatu. Môže to byť ilustrované na Aristotelovej rade, ako zaobchádzať so skeptikom; konkrétne, nechajte ho hovoriť; a na argumente sv. Tomáša proti Averrovi: pozícia Averroa implikovala záver, že *tento človek nerozumie*, a sv. Tomáš preto uzavrel, že z tohto dôvodu *tohto človeka netreba počúvať*.“³⁶ Toto ilustruje, že Lonergan nemal na mysli transcendentálnu metódu výlučne v zmysle performatívneho protirečenia, ale v tomto prípade skôr v zmysle, že pozícia volá po ďalšom rozvoji a protipozícia končí skôr či neskôr v absurditách, alebo priamo v protirečeniach.

Pri zvažovaní Tomášovho prínosu pre súčasnú generáciu Lonergan hovorí, že treba mať na mysli vzájomné spojenie tradície a obnovy (inovácie). Pod inováciou treba predovšetkým chápať špecializáciu v rozličných odboroch. Pri vzniku nových odborov dochádzalo ku kríze identity v pôvodnom celku, z ktorého sa postupne osamostatnili nové odbory, ktoré si vyžadovali nové metódy. Pod špecializáciou sa tu nemyslí to, keď niekto vie viac a viac o menej a menej veciach. Ide o radikálnejšie chápanie, ktoré „má za následok diferenciáciu pohľadu, mentality, horizontu; vytvorí bariéry vzájomnej komunikácie; ľudia žijú

35 LONERGAN, B.: The Future of Thomism. In: *Second Collection*. Toronto, 1996, s. 50; LONERGAN, B.: Aquinas Today. In: *A Third Collection*.

36 LONERGAN, B.: The Future of Thomism, s. 53.

takpovediac v odlišných svetoch³⁷. Ku špecializácii dochádza v bežnom živote, v náboženstve, v prírodných a humanitných vedách, ako aj vo filozofii.

Aristotelovská veda sa stala zastaranou práve pre takéto špecializácie. Vedy sa už nedelia podľa ich materiálneho a formálneho objektu a nepostupujú podľa aristotelovských sylogizmov. Takýto vysoký ideál sa vymenil za prakticky dosiahnuteľnú vedu. Vedy sa rozdelili podľa oblastí a metód. Nastal veľký rozvoj humanitných vied, čo v teológii podnietilo predovšetkým štúdium Písma, patristiky, modernej a postmodernej kultúry. Pri interpretácii historických textov sa začalo zdôrazňovať zachytenie bežného života (*common sense*) v inom čase a priestore. Najbližší aristotelovský výraz je *phronésis*, praktická múdrosť.

Úloha filozofie v tomistickej teológii bola tradične označovaná ako slúžka (teológie), prípadne kráľovná (vied). Išlo najmä o jej úlohu prostredníka medzi teológiou a vedami. Filozofia bola napádaná, keď nerešpektovala autonómiu vied. Aristotelovská filozofia (v *Posterior Analytics*) musí byť výrazne modifikovaná, ak má aj naďalej spĺňať túto úlohu.

V súvislosti s potrebnými zmenami možno pozorovať viaceré prvky spoločné dnešnej kultúre a dobe v časoch sv. Tomáša. Lonergan hovorí, že Akvinský bol *tradičným* mysliteľom:

„Pokračoval v diele začatom jeho predchodcami. Urobil tak v akademickom prostredí, ktoré oni rozvinuli. Tak ako oni komentovali náboženské a filozofické dedičstvo tradície, tak aj on. Tak ako oni rozriešili viaceré otázky, tak aj on. Tak ako oni zahrnuli Aristotela medzi svoje autority, tak urobil aj on. Avšak bolo to práve toto zdanlivo náhodné použitie Aristotela, ktoré bolo hybnou silou jeho hádam najväčšej inovácie.“³⁸

Tomášova múdrosť nebola utvorená len systematicky usporiadaným filozoficko-teologickým systémom, ale čímisi viac, čo dostalo v Lonerganovej filozofii jasnejšie kontúry:

„Pre neho teológia nebola len veda, ale – niečo lepšie – múdrosť; a toto si môžeme zachovať (...) v intencionálnej analýze, kde zvedavosť zmyslov je preniknutá inteligentným skúmaním, skúmanie je prebraté rozumovou reflexiou, kde reflexia pripraví cestu pre zodpovedné zvažovanie, kde všetko je preniknuté postojom lásky – lásky k vlastnej rodine, k ľudskej komunite, lásky k Bohu a vesmíru.“³⁹

O dnešnej situácii Lonergan hovorí: „Motívy, ktoré mal Akvinský pre pokrstenie Aristotela, nie sú menej operatívne dnes, ako boli v stredoveku. Tak ako vtedy, aj dnes môžu byť potrebné apologetické objasnenia problémov. Tak ako vtedy, aj dnes systematické myslenie v teológii potrebuje širokú a koherentnú základňu.“⁴⁰ Motívy a cieľ majú teda Lonergan a Tomáš spoločné. Celé porovnanie Akvinského a Lonergana dobre zhrnuje nasledujúci text:

37 LONERGAN, B.: Aquinas Today, s. xx.

38 LONERGAN, B.: Aquinas Today, s. 50.

39 LONERGAN, B.: Aquinas Today, s. 52.

40 LONERGAN, B.: Aquinas Today, s. 51.

„Po prvé, je tu kontinuita prechodu od toho, čo je implicitné, k explicitnému. Explicitne som poukazoval na metódu v teológii. Stredoveká špecializácia bola implicitne metodická. Ich komentáre a knihy sentencií mali za cieľ urobiť to, čo dnes dosahujeme vo výskume, interpretácii a dejinách. Ich otázky a sumy robili prácu, ktorú dnes robíme v dogmatike a systematike. Preto tak ako teraz teológia pracuje metodicky, ale teraz sa o metóde hovorí, vtedy sa nehovorilo. Po druhé, existuje kontinuita v zmene od aristotelovského ideálu vedy k modernej vede, pretože obsahuje zmenu skôr v štruktúre ako v obsahu. Kde predtým metafyzika mala prednosť, teraz má prioritu skúsenosť. Kde Akvinský hovoril o formách, my môžeme zakusovať pochopenie. Kde prechádzal od augustínovskej *veritas* ku svojmu vlastnému *esse*, my sa môžeme prikloniť s Newmanom k nepodmienenému charakteru prijatia.“⁴¹

Záver

Lonergan a Akvinský majú spoločné to, že obaja boli *tradičnými* mysliteľmi, ktorí v dialógu so svojimi slávnymi predchodcami hľadali odpovede na potreby svojej doby. Pokúsili sa vytvoriť základňu pre kresťanské myslenie, vypracovať základňu pre teológiu. Boli teda predovšetkým teológmi. Keďže obom sa podarilo nájsť nové odpovede na teologické otázky svojej doby, boli aj *inovátormi* v teológii a do značnej miery aj vo filozofii.

Lonergan nadviazal na Tomáša a inšpiroval sa jeho myšlienkami, ale pritom rozpracoval jemu vlastné, prehĺbené chápanie Tomášovej filozofie a teológie, ktoré vyjadril svojím vlastným štýlom. Tomistom ho robí najmä to, že prelomový okamih v jeho osobnom rozvoji nastal práve pri čítaní Tomáša. Hovorí: „Je pravda, že som strávil veľa času štúdiom sv. Tomáša a viem, že mu vďačím za veľa.“⁴² Lonergan pristúpil kriticky k viacerým novotomistickým a novoscholastickým interpretáciám tej doby. Hovorí však, že úpravy Tomášovho systému, ktoré navrhuje, nie sú podstatné pre tomizmus, čím vyjadruje presvedčenie, že spisy sv. Tomáša sú ešte stále zaujímavé pre filozofiu a teológiu. Poznanie spisov sv. Tomáša (viac ako ktoréhokoľvek iného autora) napomôže aj pochopenie Lonerganovho systému a celej jeho genézy.

Lonerganov systém môže byť (a i je v knihách *Insight a Method in Theology*) študovaný aj nezávisle od Tomášovho. Začína reflexiou nad ľudským (vedeckým a bežným) poznávaním, prichádza k sebapoznaniu a nato rozvíja metodickú metafyziku, etiku a filozofiu náboženstva, čím vytvára vhodnú platformu aj pre súčasnú teológiu.

PhLic. Ing. Ľuboš Rojka SJ, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava

⁴¹ LONERGAN, B.: *Aquinas Today*, s. 51–52.

⁴² *A Second Collection*, s. 38. Podľa LONERGAN, B.: *Collected Works 2*.